

ПРИНОСЪТ НА ВЪЗРОЖДЕНСКИТЕ УЧИТЕЛИ И КНИЖОВНИЦИ ЗА РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ТЕРМИНОЛОГИЯ

ЛИЛИЯ МАНОЛОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
l.manolova@abv.bg

Статията е посветена на един от най-ранните етапи от създаването и развитието на българската научно-техническа терминология. Нейното начало се поставя през епохата на Възраждането. Подчертана е изключителната роля на възрожденските учители и книжовници, които неуморно и всеотдайно са работили за изграждането, обогатяването и развитието на родната ни терминология. Изводите са направени на базата на сериозно проучване на голям брой учебници по различни предмети, издадени през периода на Българското възраждане. Засегнати са актуалните и днес въпроси за заемането на термини, за чистотата на българската терминология, за стремежа към създаването на национални термини, за дублетността в терминологията и др.

Ключови думи: учебник; терминология; пуризм; дублетност; български език

THE CONTRIBUTION OF REVIVAL TEACHERS AND WRITERS TO THE DEVELOPMENT OF BULGARIAN TERMINOLOGY

LILIA MANOLOVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
l.manolova@abv.bg

This article deals with one of the earliest stages of the formation and development of Bulgarian scientific and technical terminology. Its emergence dates back to the National Revival period. The author emphasises the exceptional role of Revival teachers and writers, who worked tirelessly and devotedly for the forging, enrichment and development of domestic terminology. The conclusions are drawn on the basis of the in-depth study of a large number of textbooks in various subjects published during the Revival. Current issues in Bulgarian linguistics such as the borrowing of terms, the purity of Bulgarian terminology, the forging of domestic terminology and terminological doublets are also discussed.

Keywords: textbooks; terminology; purism; doublets; Bulgarian language

0. Увод

Научните ми интереси към създаването и развитието на българската научно-техническа терминология се насочиха най-напред към периода на нашето Възраждане. Първите си проучвания направих върху учебната литература. Изследвах голям брой учебници, издадени през този период, за да се запозная със състоянието и основните тенденции на възрожденската терминология. Започнах с „Рибния буквар“ на д-р Петър Берон, издаден през 1824 година, запознах се с „Аритметика или наука числителна“ (1833) на Христати Павлович, със „Славяноболгарское детеводство за малки дечица“ (1835) на Неофит Бозвели и Емануил Васкидович, преминах през „Буквар или начално учение за децата“ (1844) от Константин Огнянович, „Извод от физика“ (1847) на Найдено Геров, „Таблица взаимоучителна“ (1848) от Неофит Рилски, „Кратка елементарна геометрия“ (1873) от Иван Гюзелев и т.н. Анализът на посочените по-горе учебници, а също така и на други, издавани през Възраждането, ми даде възможност да направя следните изводи:

1. Първите автори и преводачи на учебници полагат основите на българската научно-техническа терминология. В нашата езиковедска литература има съвсем малко проучвания върху техните приноси. С основание мога да кажа, че българската наука е в дълг към тях. Надявам се, че в бъдеще тези пропуски ще бъдат запълнени, тъй като са тясно свързани с цялостния развой на българската научно-техническа терминология, а така също и с нейното съвременно състояние.

2. Терминологията на първите български учебници е възприета главно от руски език или от западноевропейските езици чрез руски. Заемането на термини от руски език през епохата на Българското възраждане е съвсем естествено. Много от възрожденските автори на учебници са ползвали руска учебна литература и са получили образованието си главно в Русия. Съвсем малко от тях са учили в западноевропейски страни. Така например значителна част от математическата терминология е възприета от руски: *действие*, *делимо*, *делител*, *дроб*, *единица*, *знаменател*, *множимо*, *множител*, *умножение* и др. Българската граматична терминология също се изгражда под силното влияние на руската. Мнозина от първите наши автори на граматика заемат руския термин *предложение* и последователно си служат с него. Даже такъв пурист като Иван Богоров в първото издание на своята „Първичка българска граматика“ (1844) употребява именно този термин. Едва през 70-те години на XIX век в нашите граматика се установява терминът *изречение*. Ем. Васкидович и Г. Владикин използват руския термин *реч* в значение на *дума* в своя „Буквар за началните ученици“ (1857). Например *речи едносложни*, *речи двоесложни*, *речи многосложни* в значение на *едносъставни думи*, *двусъставни думи* и *многосъставни ду-*

ми (с. 15 и 16). В учебника „Първа българо-френска граматика“ от В. Х. Стоянов-Берон (1839) също наблюдаваме силно влияние на руската граматична терминология. Авторът на тази граматика заема от руски език термините *имя существительное*, *имя прилагателное*, *настоящее время*, *спряжение* и др.

3. Постепенно се актуализира проблемът за чистотата на терминологията. Делът на българските термини в сравнение с чуждите е незначителен. Това обстоятелство също е обяснимо – съвсем естествено е да се заемат чужди термини в периода на създаването на българската наука. Националното терминотворчество е по-бавен и труден процес и се развива успоредно с възприемането на чуждите термини.

Стремежът към създаване на национални термини намира израз в някои от първите учебници по физика, математика, граматика и др. Авторите на учебници през Възраждането най-напред побългаряват чуждите термини, а по-късно създават техни национални еквиваленти. Така например създателят на българската физическа терминология Н. Геров в своя учебник „Извод от физика“ побългарява значителна част от чуждите термини. Вместо терминологичното словосъчетание *център на тежестта*, заето от руски език, той употребява *средоточие на тежестта*; вместо международния термин *хидростатика* използва терминологичното словосъчетание *равновесие в тело водно* и др. под. Н. Геров създава и свои термини. На с. 135 на неговия учебник четем: „Често се случва да трябва да се сгъсти въздухът в някакъв съд, а това се прави с оръдие, което да наречем *въздушна буталка*“. В областта на математиката също се наблюдава стремеж към създаване на национални термини. Така например П. Берон в своя „Рибен буквар“ заменя термините *събиране* и *изваждане с приложение* и *отложение*, които имат старобългарски книжовен произход. Но тези термини не се утвърждават във възрожденската терминология. Останали са *събиране* и *изваждане*, които са възприети от руската математическа терминология.

Други радетели за национални математически термини са Сичан-Николов и Сава Илиев. Сичан-Николов в своята „Българска аритметика“ (1845) проявява голямо старание да заменя руските термини с български. Така например руският термин *умножение* той заменя с *множение*. В българските народни говори съществува глагол *множа*, който намираме в речника на Н. Геров. Този и други подобни случаи у Сичан-Николов са крайни и неприемливи, но те показват търсенията на автора по пътя на изграждането на стройна математическа терминологична подсистема. За дейността на С. Илиев в областта на математическата терминология са направени интересни проучвания от Ек. Михайлова (Михайлова/Mihaylova 1965: 392; Михайлова/Mihaylova 1967: 203–214). Авторката отбелязва, че десет години след излизането на учебника на Хр. Павлович „Аритметика

или наука числителна“ той бил издаден под заглавие „Стихийна аритметика“ (1843). Преводът принадлежи на Сава Илиев Радулов (Панагюрца), който е извършил забележителна дейност по подбора на термините. Не е оставил непреведен нито един термин, който „не е придобил гражданственост у славяните“. Преводачът въвежда руския термин *дроб* вместо *раздробление числа* или *раздробление*, които употребяват в своите учебници неговите приемственици Хр. Павлович и Н. Бозвели. Ек. Михайлова посочва, че в предговора на своя учебник С. Илиев Радулов обяснява стремежа си към чистота на езика. Той се е помъчил да направи всичко възможно, за да си служи с български термини. Ек. Михайлова обръща внимание и на един принос на Христо Ботев в областта на възрожденската математическа терминология. Той е превел от руски език „Уроци за първите четири аритметически действия и за счетовете“ (1873).

Основоположникът на българската естественонаучна терминология Йоаким Груев в своя учебник „Първи познания за деца“ (1863) също се стреми да употребява национални термини. Така например наред с международните термини *астрономия*, *атмосфера*, *комета*, *планета* и др. Й. Груев си служи с българските термини *животно*, *птица*, *растение* и т.н. Подобно на Н. Геров и Й. Груев се стреми да дефинира разбираемо използваните термини. Например: „Слънцето е валчесто като някое кълбо и от само себе си светещо тяло“ (с. 23) или „Звезди са ония светли точки, които светят на небето“ (с. 30) и т.н.

В онези далечни времена е обясним стремежът на възрожденските автори на учебници да създават национална научна терминология. За тях националната идея е стояла над всичко, включително и в областта на науката.

4. На българската възрожденска терминология е присъща дублетността. Интересен е въпросът как възникват термини дублети. От една страна, те се създават в резултат на стремежа на възрожденските автори да заменят руските или чуждоезиковите термини с български. Така се създават национални съответници на огромен брой термини. В някои учебници обаче често се наблюдава смесица от български и чужди термини, които назовават едно и също понятие. Има и още една причина за възникването на термините дублети: някои възрожденски автори са проявявали стремеж да утвърждават в своите учебници национални термини. Но за обяснението на малко известните или неизвестните за читателите домашни термини се е налагало понякога в скоби да се поставят например турски термини, които тогава са били добре познати. По този начин също се стига до дублетни терминологични употреби. Така например четири десетилетия преди Освобождението у нас се превежда султанският Хатишериф. Преводът е направен от Лука Сопотненец, а редактирането принадлежи на Н. Рилски. Този султански Хатишериф е всъщност първият наказателен закон,

който дава в известен смисъл равни права на всички граждани в Османската империя. Преводачът е искал да направи юридическите термини разбираеми за читателя. Това е причината в превода да се употребяват немалко двуезични термини дублети. След българския превод в скоби се дава, както вече беше посочено, турският термин, например: *съдилища* – *мехкемета, смущение* – *мараза-кавга* и др. под. Тази дублетна употреба е продиктувана от желанието на авторите да се наложи българската терминология.

5. Обобщение

Началото на българската терминология се поставя през епохата на Възраждането. Заслужават висока оценка усилията на възрожденските учители и книжовници, които са положили основите на българската научно-техническа терминология и неуморно са работили за нейното изграждане и обогатяване. И така, нашата терминология е извървяла дълъг и сложен път в своето развитие и изграждането ѝ не престава и в наши дни. Затова ще завърша с мисълта на изтъкнатия български езиковед Любомир Андрейчин, който казва, че „грижите за правилното развитие на терминологията са едни от най-важните условия не само за по-правилното и по-бързото развитие на науката, но и за нейното по-успешно разпространение и популяризиране в широките обществени среди“.

ЛИТЕРАТУРА

- Михайлова 1965: *Михайлова, Ек.* За един принос към математическата терминология от епохата на Възраждането. – *Български език*, № 4–5, с. 392.
Михайлова 1967: *Михайлова, Ек.* Аритметическата терминология през епохата на Възраждането. – *Известия на Института за български език*, кн. XVII, с. 203–214.

REFERENCES

- Mihaylova 1965: *Mihaylova, Ek.* Za edin prinos kam matematicheskata terminologiya ot epohata na Vazrazhdaneto. – *Balgarski ezik*, N 4–5, pp. 392.
Mihaylova 1967: *Mihaylova, Ek.* Aritmeticheskata terminologiya prez epohata na Vazrazhdaneto. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, kn. XVII, pp. 203–214.

✉ Доц. д-р *Лилия Манолова*

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assoc. Prof. Lilia Manolova, PhD*

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria